

УДК 323:321.7

М. О. Скрипник, д-р істор. наук, проф., зав. кафедри
Одеський державний економічний університет, кафедра історії

ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ПОШУКУ ОПТИМАЛЬНИХ МОДЕЛЕЙ ПОЛІТИЧНОГО УСТРОЮ УКРАЇНИ

Розповідається про український досвід пошуку оптимальних моделей політичного устрою України в різні історичні періоди, особливо в часи, коли існувала Українська державність.

Ключові слова: історичний досвід, оптимальні моделі, політичний устрій.

З виникненням Київської держави в Україні почався пошук моделей політичного розвитку держави. У Київській Русі існували дві концепції побудови держави: “богоугодного володаря” і “князівського одновладдя”. Представниками першої концепції були ігумен Ф. Печерський і літописець Нестор, які відстоювали ідею божественної природи влади. Вони сформулювали ідею духовного проводу над світською владою і виступали за необхідність об’єднання київських князів навколо церкви. Другою концепція була сформована митрополитами Іларіоном та Смолятичем. На їх переконання, церква повинна служити державі, охороняючи її єдність.

Політичні ідеї в литовсько-руський період української історії знайшли відображення у працях Ю. Дрогобича, С. Оріховського, Х. Філалета та ін. С. Оріховського називали “українським Демосфеном” та “сучасним Цицероном”. Фактично вперше в українській політичній думці він сформував демократичні принципи правової держави. Він увійшов в історію як автор ідеї природного права, так званої “піраміди влади”.

Значного розвитку ідеї політичного устрою знайшли в період побудови козацької держави, на чолі якої стояв гетьман. У цей час працювали відомі вчені П. Могила, С. Яворський, Т. Прокопович та ін. Так, ректор Києво-Могилянської академії Т. Прокопович стає радником Петра І. Він створює теорію освіченого абсолютизму, ґрунтуючись на теорії природного права і суспільного договору, опираючись на таких західноєвропейських теоретиків держави і права, як Ю. Ліпсій, Г. Гроцій, Т. Гобс, С. Пуфендорф.

На початку XVIII ст. велике значення для розвитку української політичної думки мала розроблена групою козацьких старшин (П. Герциком, А. Войнаровським) на чолі з П. Орликом “Конституція прав і свобод Запорозького Війська”. У ній йшлося про розвиток і продовження традицій Запорозької Січі, відомої нам першої козацької республіки. Козацька конституція була першою європейською конституцією.

Вершиною розвитку політичної думки в Україні в першій половині XIX століття вважається створення документів про діяльність Кирило-Мефодієвського товариства на чолі з М. Костомаровим. Найважливіші ідеї товариства викладені в його “Книзі буття українського народу”. Найважливішою була ідея слов’янського об’єднання у формі федерації з рівними законами і правами. Кожен народ у цій федерації мав би повну автономію: вирішення внутрішніх справ, внутрішнє управління, судочинство і питання народної освіти.

У другій половині XIX ст. традиції “Кирило-Мефодіївського товариства” продовжив М. Драгоманов. Він вважав, що найважливіше завдання держави – забезпечити кожному особу правами. М. Драгоманов вважав, що національні права можуть бути досягнуті на ґрунті політичних свобод: чим більше політичних свобод, тим більше національних прав.

Видатне місце в історії української політичної думки кінця XIX – перших десятиліть XX ст. належить М. Грушевському. Свої політичні погляди він виклав у творах “Початки громадянства”, “Хто такі українці і чого вони хочуть” та ін. Його погляди розвивались від автономії України у складі демократичної Російської федерації до незалежності. Проти автономії виступив Тимчасовий уряд, потім Рада народних комісарів. Проте 10 червня 1917 р. I-й Універсал Української Центральної Ради (УЦР) проголосив Україну автономією з власним урядом, власними законодавчими органами, армією. Автономний український уряд повинен був провести всі необхідні політичні і соціально-економічні реформи та вибори до Установчих зборів, які покликані були встановити відповідну політичну модель розвитку України.

Потерпаючи від гніту поневолювачів, український народ хотів не лише встановити для себе національну територіальну автономію, а й забезпечити права національних меншостей, що проживали в Україні. Для цього УЦР пропонувала використати австро-марксистську модель національно-культурної автономії. Абсолютна більшість російських, єврейських та польських соціалістів виступала категорично проти ідей автономізації України, вбачаючи в них загрозу “українського сепаратизму”.

7 листопада 1917 р. М. Грушевський оголосив III Універсал, що був ним підготовлений. В ньому йшла мова про утворення Української Народної Республіки (УНР), як складової частини Російської республіки. III Універсалом проголошувалися демократичні принципи: свобода слова, друку, зборів, страйків, віросповідання, недоторканність особи і життя, справедливий суд і т. ін. Універсал установлював 8-годинний робочий день, визнавав за урядом і робітниками право контролю за промисловістю, передбачав право національних меншин на національно-персональну автономію.

Чому ж так сталося, що IV-й Універсал проголошував самостійність України? Ще зовсім недавно у своїх заявах, маніфестах, резолюціях УЦР запевняла, що вона вірна принципам федералізму. По-перше, це

було пов'язано з “хиткою і непевною політикою народних комісарів” у справі укладення миру під час переговорів у Брест-Литовську. По-друге, була потреба рішучої політики України до російських народних комісарів, які перетворили політичну, партійну боротьбу у боротьбу двох держав – України і Росії. По-третє, М.Грушевський називав право УНР на повну свободу в упорядкуванні її соціальних, економічних і фінансових справ.

Вінцем законотворчої діяльності Української Центральної Ради було прийняття 29 квітня 1918 р. Конституції УНР. Вона складалася з 83 статей і 8 розділів. В ній стверджувалось, що Українська Народна Республіка є “державою суверенною, самостійною і ні від кого незалежною.” Громадянам УНР, незалежно від статі й національності, гарантувались основні громадянські і політичні права. Верховним органом влади були Всенародні Збори. Вищу виконавчу владу в УНР мала здійснювати Рада народних міністрів. Найважливішим органом судової влади ставав в УНР Генеральний суд. Причому був затверджений принцип незалежності судочинства від виконавчої і законодавчої влади. За своєю формою УНР з 20 листопада 1917 р. до кінця свого існування – 29 квітня 1918 р. була республікою парламентського типу.

Конституційною основою української держави часів П. Скоропадського були “Закони про тимчасовий устрій України”. Питання державного устрою, згідно заяви П. Скоропадського, повинен був визначити сейм (парламент) України. Хоч він і виступив проти проголошення Української Держави конституційною монархією, П. Скоропадський все ж проголосив себе гетьманом і отримав фактично диктаторські повноваження. Гетьман П. Скоропадський зробив спробу збудувати Українську Державу не лише за допомогою українських селян і робітників, а силами всіх її громадян, незважаючи на їх соціальне та етнічне походження. Але у гетьмана не склалися відносини з “ліви́ми” партіями; не вдалося навести порядок і за допомогою репресій. 14 грудня 1918 р. П.Скоропадський змушений зректися влади та емігрувати.

До влади в Україні прийшла Директорія на чолі з В. В. Винниченком. 23 січня 1919 р. відбувся Трудовий конгрес України. Він обговорив проект Тимчасової Конституції УНР. Згідно з Тимчасовою Конституцією, виконавча влада належала уряду, що формувався Директорією і повинен був звітувати перед нею, а між сесіями – конгресу. Місцеві органи очолювали комісари уряду УНР, підконтрольні місцевим Трудовим радам селян і робітників. Разом з тим Основний закон УНР рішуче висловився за підтримку законності, демократичного ладу. Він заперечував встановлення диктатури пролетаріату в Україні. Внаслідок суперечностей між правлячими партіями та під тиском французької окупаційної адміністрації 11 лютого 1919 р. зі складу Директорії вийшов В. Винниченко, а головою цього органу став С. Петлюра, який вийшов із лав УСДРП. Зі складу Директорії у 1919–1920 рр. вибули П. Андріївський, А. Макаренко та Ф. Швець.

Директорія перестала бути колегіальною, а її компетенція цілком перейшла до С. Петлюри.

Отже, в ході створення системи органів вищого державного керівництва УНР спостерігалася тенденція до поступового обмеження колегіальності й зосередження влади в особі голови Директорії. Після підписання 18 березня 1921 р. Ризького мирного договору між Польщею, РСФСР та УРСР, Польща розірвала відносини з урядом УНР і визнала УРСР. Армія УНР, яка знаходилась у цей час на території Польщі, змушена була роззброїтись і перейти до стану інтернованої. За кордоном був організований Державний центр УНР в екзилі, який передав президентові Л.Кравчуку свої історично-правові повновласності Державного центру УНР.

Радянська модель будівництва в Україні розпочалась ще в грудні 1917 р. Фактично влада в країні належала політбюро та ЦК партії комуністів, хоча формально вона належала однопалатній Верховній Раді УРСР. Верховна Рада обиралась на 4 роки згідно Конституції УРСР. У період між сесіями Верховної Ради вищим органом державної влади вважалась президія. Верховна Рада формувала уряд республіки, приймала закони УРСР. Місцевими органами влади в областях, містах, районах, селах були відповідні ради депутатів трудящих, що обиралися населенням на 2 роки. Крім того, у Верховній Раді СРСР, у двопалатному парламенті, була Рада Національностей. Україну в ній представляли 32 депутати.

Фактична залежність України від центральної влади в Москві приводила до постійних опозицій в Україні як у мирний, так і у військовий час. Зокрема, у підпіллі діяла партія Організація Українських Націоналістів. Під час Другої світової війни була створена Українська Повстанська Армія. У післявоєнний період діяли різні організації, спілки, партії. Так, в 1959 р. була створена Українська робітничо-селянська спілка на чолі з Л. Лук'яненком, який зазначав, що стратегічною метою організації був вихід України із СРСР. В середині 70-х років, у зв'язку з підписанням СРСР Гельсінських угод (1975 р.) в Україні виникає Українська Гельсінська група, до якої увійшли М. Руденко, О. Мешко, В. Стус, О. Бердник, Л. Лук'яненко, М. Кандиба, О. Тихий. В кінці 80-х – на початку 90-х років виникають нові національно-демократичні організації: "Товариство української мови", студентське об'єднання "Громада", Українська студентська спілка, Спілка офіцерів України.

В листопаді 1988 р. виникає "Рух на підтримку перебудови." У вересні 1989 р. відбувся Установчий з'їзд Руху, який затвердив Статут і Програму Руху. Лютневий (1990 р.) Пленум ЦК КПРС під тиском демократичних сил був змушений вилучити з Конституції СРСР статтю про керівну й спрямовуючу роль КПРС у радянському суспільстві. У вересні 1990 р. Президія Верховної Ради УРСР ухвалила постанову "Про порядок реєстрації громадських об'єднань", що створило базу для багатопартійності в Україні. Виникають політичні об'єднання: Українська Республіканська партія, Демократична партія

України, соціал-демократична партія, Партія зелених, Ліберальна партія України та ін.

У березні 1990 р., коли відбулися перші альтернативні вибори в Україні, Демократичний блок досягнув значного успіху: із 442 депутатів Верховної ради 111 були демократами. Вони були обрані як на Заході, так і на Сході і Півдні України. Це засвідчило значне зростання національно-демократичних сил. Вони створили у Верховній Раді першу опозицію — Народну Раду, яку очолив І. Юхновський. Крім того, сформувалась “Демократична платформа в Компартії України”, яка налічувала 41 депутат. Вона співпрацювала в парламенті з Народною Радою.

Народна Рада 16 липня 1990 р. прийняла Декларацію про державний суверенітет України. Новим головою Верховної Ради було обрано Л. Кравчука. У зв'язку зі спробою державного перевороту 19 серпня 1991р., Народна Рада України закликала до підтримки керівництва Росії у протистоянні путчистам. Після придушення заколоту Верховна Рада України під тиском Народної Ради, 24 серпня 1991 р., прийняла Акт проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 р. був проведений всеукраїнський референдум щодо цього Акту. Абсолютна більшість населення України, яка взяла участь у референдумі — 90,92 % — підтримали незалежність України.

28 червня 1996 р. була прийнята нова Конституція України, в якій зафіксована сучасна модель державного будівництва в Україні. Згідно Конституції, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. В Україні була створена президентсько-парламентська республіка. Єдиним органом законодавчої влади в Україні є Верховна Рада, яка обирається строком на 4 роки. Президент України обирається на 5 років, є главою держави і виступає від її імені і є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина. Вищим виконавчим органом у системі органів влади є Кабінет Міністрів України, який відповідальний перед Президентом та підконтрольний і підзвітний Верховній Раді у межах Конституції України.

Судочинство в Україні здійснюється Конституційним судом та судами загальної юрисдикції. Діє Верховний Суд України. Відповідно до закону є апеляційні та місцеві суди. В Україні діє Вища рада юстиції.

Разом з тим вибори, які відбулись в березні 2002 р., засвідчили зміни в українському суспільстві. Ще наприкінці 2000 р. були зроблені відповідні кроки в напрямку створення нової парламентсько-президентської моделі розвитку України. У зверненні Президента України до українського народу 24 серпня 2002 р. мова йшла про створення саме такої моделі державотворення в Україні. Для цього Верховна Рада повинна створити сталу більшість і сформувати коаліційний уряд. Цей уряд разом з парламентською більшістю буде реалізовувати свою економічну політику і нести відповідальність за цю

політику перед українським народом. Це потребує змін у Конституції України та прийняття нею нової пропорційної системи виборів. Саме така оптимальна політична система демонструє свою ефективність у більшості країн Європи.

Н. А. Скрипник

ИСТОРИЧЕСКИЙ ОПЫТ ПОИСКА ОПТИМАЛЬНЫХ МОДЕЛЕЙ ПОЛИТИЧЕСКОГО УСТРОЙСТВА УКРАИНЫ

Резюме

Говорится об украинском опыте поиска оптимальных моделей политического устройства Украины в различные исторические периоды, особенно в годы, когда существовала украинская государственность.

Ключевые слова: исторический опыт, оптимальные модели, политическое устройство.

M. A. Skripnik

THE HISTORICAL EXPERIENCE OF THE SEARCH FOR OPTIMUM MODEL OF POLITICAL SYSTEM IN UKRAINE

Summary

The Ukrainian experience of founding the optimal models of political system of the Ukraine in the different historical periods, especially in the period Ukrainian independence, has been described.

Key words: historical experience, optimal models, political system.